

НАПУЧЕННЯ КОРОЛЕВІ ПОЛЬСЬКОМУ СИГІЗМУНДУ-АВГУСТУ СТАНІСЛАВА ОРІХОВСЬКОГО-РОКСОЛАНА

ВСТУП ДО НАПУЧЕНЬ ПОЛЬСЬКОМУ КОРОЛЕВІ АВГУСТУ ЯГЕЛЛОНУ ¹

Нещодавно, коли Скіфія ² вторглася скопом на Русь і все тут в нас тремтіло з ляку перед ворогом, я, спонуканий самою справою, відверто послав до тебе свою книжечку, яку раніше видав під прихованим іменем. А тому що на Русі ми щороку зазнаємо ворожих нападів, я змушений був кілька літ тому, почасти із-за моєї вірності до тебе, а частково із-за любові до батьківщини, запропонувати тобі, королеві щойно обраному, ці поради, які ти міг би за прикладом батька на благо наше використати. Я не повинен був зухвало втручатися до цих справ. (Хоч не можна звинувачувати автора в зухвалості, якщо від цього він не має зиску.) Але, зважаючи на постійний страх перед полоном і користуючись нагодою, Що ти став захисником Сарматії ³, я вирішив за прикладом найвизначніших філософів напучити тебе, сховавшись під загальним іменем «зразковий підданий». Якби ти захотів Русь від рабства звільнити і спільну твоєї державі свободу зберегти, мусив би показати вже від дитинства, що ти за король. А я ж ніякої особливої ласки від тебе не чекаю, крім тої, що від доброго короля зразковому підданому належить. Однак страх перед теперішнім лихом примусив мене, щоб те саме напучення я знову до тебе послав, але вже не під прихованим, а під власним іменем, щоб саме воно нагадувало, в якому місці і в якій небезпеці ми живемо нині.

Отож ти король Сарматії з діда-прадіда. Зважаючи на велич роду й імені свого, ти жодної іншої ласки (як не більшої взагалі, так і не гідної короля) від своїх не сподіваєшся, аби лиш упевнитись, що хочуть тебе королем мати і чекають на твою прихильність, а також довідатись про їхні бажання і уподобання. Тут не все тобі дозволено, бо обирали тебе королем поляки, а тому від їхнього імені правиш і їхня справа для тебе є найвищою.

Але одне — доброзичливість твоїх підданих, а інше — королівська доблесть і відзнаки, які набагато визначніші від усіх інших справ, і їх здобути легше тим, що дух мають шляхетний, вільний від гріхів.

Бо як збереже королівське ім'я той, хто сповнений всіляких пороків і ступив туди немов до якоїсь прірви, коли до справ, сповнених сум'яття, тут додасться ще й страх? Хіба зможе розглядати на сеймі заплутані і безнадійні справи розтринькувач і гультай? Раніше все зруйнують і спустошать вкрай, перш ніж король, який цінує королівське ім'я за діадемою, а не за доблестю, принесе їм достаток. Якщо ж треба сюди доказів, — а саме вони і переконують, — то наше нинішнє сумне становище є достатнім свідченням у всіх подібних випадках.

Нині ми, нещасні, вогнем і залізом цілком знищені, просимо тебе всім гуртом: допоможи нам, прийми біду нашу близько до серця, і хай уславиться у цій справі не лише твоє ім'я, а й відвага королівська.

В тобі найвища і найславніша гідність, в тобі незламний і непереможний рід Ягеллона; ще живі недавні подвиги батька! Вчини ж, прошу, так, щоб з'явився в тобі дух гідний і батька, і роду, і цього місця. Та якщо в цій справі од них

відступишся, чи не буде це для нас значним доказом того, що кепсько з тими поведуться, які королів обирають і долею чи випадком він стає першим у державі?

Ми тому з таким запалом до тебе пишемо, що дуже хвилюємося за полонених, яких наступного дня мають вести до Скіфії. Отож якщо це трапиться, чи легшою буде неволя наша від того, що й ти, син короля і сам король, теж поніс збитки, нас утративши? По правді кажучи, нам не полегшає. Наша воля (хай їй здоровиться!) потребує для свого захисту лицаря, а не титулу.

Запитай у полонених, щойно з Русі до Скіфи поведених, кого вони звинувачують, на чию допомогу сподіваються, кого вдень і вночі слізно просять і благають. Тебе, о королю! Та доки ти живеш у Краківському замку, люд на Русі нещасливо гине. Та ще й як гине! Цього без сліз і розповіді неможливо: ніхто людей не захищає, ніхто не боронить, міста попалено, фортеці зруйновано, багатьох славних лицарів посічено або забрано до полону, немовлят порубано, літніх повбивано, дівчат згвалтовано прилюдно, жінок збещещено на очах у чоловіків, молодь пов'язано і забрано разом з реманентом і худобою, без чого жодна сільська праця неможлива.

Жах і смуток всюди на полях і в оселях наших. І якби дивовижна і неймовірна доблесть полководця Яна Тарновського не протистала шалючій Скіфії, якби залізом і вогнем її не було стримано, то побачив би тепер вельми простору і благодатну Русь у згарищах всю і в попелі. Лише Ян Тарновський, призначений для оборони цього краю полководець, доклав усіх сил і в короткий строк зумів утікаюче військо докупити зібрати і ворогові шлях заступив. Таким чином, майже у безнадійному становищі нам приніс порятунок і Русь із пашеки смерті вихоплену, згорьовану вкрай, тобі врятував, щоб ти мав її, про неї турбувався і полікував її рани.

З цих справ ти вже зрозумів, як важливо для республіки і загального добра не забувати про Краків — місто батьківської і дідівської слави, звабу юності твоєї, яке ти спочатку залишити мусиш і на Русь податися, щоб відбудувати її і врятувати громадян, що уникли ворожого меча.

Не знаю, чи легко буде зробити це, якщо не матимеш перед собою зразків і філософських настанов, які наповнюють і вдосконалюють розум великого короля. Бо якщо цими прикладами наставлений не уявиш себе міцним дубом і якщо не усвідомиш, що ти, король, немов філософ якийсь (що не під дахом, а під небом мешкає), ніколи не зможеш осушити сліз в очах наших.

А оскільки тобі, найповажнішими справами зайнятому, не вистачає часу на дослідження того, що в глибинах самої філософії міститься (але керувати республікою вельми допомогло б), ми беремося знайти ці настанови чи напучення і послати до тебе, якщо не всі, то бодай значніші з них. Таким чином, написане «зразковим підданним» шість років тому в нашому домі, далеко багатшому тоді, ніж нині, прилюдно до тебе посилаємо з цими настановами.

А щоб це виглядало більш довершенийим, я додаю вступ, ніби попереджаючого і майже рідного йому суперника, якого вже після похорон твого батька я недавно склав. У них обох приписом самої філософії немов якимось циркулем окреслене все твоє королівське життя, особливо ж справи і постанови, що не суперечать нашим звичаям.

Та я знаю, не забракне придворних гнатів-ненажер, які, ніби ловці птахів, облудним голосом вас, королів, ловлять та ще й кажуть: «Чого йому треба, цьому непроханому радникові королів? Хто він такий і звідки взявся?» Цим я відповідаю зразу ж, щоб у втіхах тим часом дотримувалися помірності і вас, королів, наслідували у харчуванні і здобуванні прихильності. А нам хай не заважають тебе, короля нашого, правдами і вірними порадами напучувати до збереження загального достатку.

Далі. Хай знають нарешті, що ніхто з королів, хоч який розумний, не зможе добре правити іншими, якщо сам раніше не навчився слухатись належним чином наставників. Коротше кажучи, ти цим ледачим придворним поясни, що королі не повинні уподібнюватись бджолам, які жалять своїх опікунів, особливо ж тоді, коли самі з державою в скрутному становищі. Не зважай також і на моє ім'я, бо хто він, той син Оріховського, щоб повчати короля? Але те, що дбайливо вибране з надр самої королеви філософії і до тебе надіслане (без чого ніхто не зможе стати добрим лицарем і мудрим королем) з приємністю і ласкавим серцем від мене, твого зразкового підданого, прийми! Не тому, що моє, а тому, що справді преславне і майже королівським здається: воно вельми гідне того, щоб його спізнав король. І то так читай і до блага нашого спрямовуй, щоб ми сказали — ти золоте дитя своєї матері і щоби вважали тебе з волі божої призначеним для нашої батьківщини в такий важкий час. Одне з них веде до вічної слави твого імені, а інше — до усунення скорботи і горя нашого нинішнього. Та послухаймо вже зразкового підданого, що бажає говорити з тобою.

ЗРАЗКОВОГО ПІДДАНОГО ПРО НАПУЧЕННЯ КОРОЛЯ

Книжка I

Чи ти знаєш, хто ти? Король. Отож ти правитель, а я — підданий, а тому ти мудріший за мене. Якщо ти мудрий, тоді і я вільний, багатий, щасливий. Ну, а якщо ти не мудрий? Тоді я раб, бурлака, вигнанець. Отже, я один лиш нещасний від твого прогріху. Внаслідок цього ти вже бачиш, певно, настільки я переконаний, що твоє сумління благає, щоб ти по зозі вчився. Лише таким чином ти збережеш мені, перебуваючому в небезпеці, вітчизну, права і свободу.

Ти ще дуже молодий. А щоб хтось не зміг використати це на шкоду, я змушений (якщо ти чогось не знав би!) в простій щирій промові порадити, чого тобі слід остерігатися, чим нехтувати. Всякий дорадник є вісником бога, а його треба слухатись. Бо якщо знехтуєш, бійся, аби замість дорадника не послав тобі бог нахлібника зі зрадливою душею, який тебе обманить. Чим більшої держави ти король, тим пильніше турбуйся, щоб вже тепер одержав правильні настанови, як захистити всіх людей.

В цьому тебе можуть підтримати лише ті, які люблять тебе і переконані, що в твоєму порядку захований і їхній добробут. До цього гурту належу і я, про що

свідчить писання, яке тобі пропоную. Вся світська влада розділяється передусім на короля і сенат, і цим двом сторожам (обом, кажу!) вручається. Проте раніше треба піклуватись про тебе як про голову, а вже потім про сенат.

Частина I ПРО КОРОЛЯ

Передусім знай, що не всяка людина здатна бути при владі, а лише та, що за природою своєю прагне до правди і справедливості. Але й цього недостатньо. Треба, щоб вона запалала наукою, яка цю саму людину зробить і правдивою, і справедливою. Людина, що знехтує наукою, нічого не дасть, гідного похвали.

Але чому не треба тих слухати, що відраджують вивчати мистецтва, без яких життя є варварським і нікчемним? Це стосується всякого правління, а найбільше світської влади. А тому, що ніхто не зробить нічого корисного навіть у найнезначнішому мистецтві, якщо не буде вчитися.

Найважче у світі керувати державою. Та що корисного і гідного короля зробиш ти людям, якщо не будеш вчитися? Яким чином стануть твої громадяни справедливими, чесними, сумирними, якщо ніколи не пізнають принципів справедливості, чесності і миру? А вони ж, повір, не приходять туди, де лиш сміх та жарти, їх знаходять, зокрема там, де твій найсвятіший батько черпав, — у вченого і святого лицаря Длугоша⁴, якому ще хлопцем був переданий. І не раніше він перестав учитися, як навчився стримувати свої бажання, — немов коня вуздечкою. Від учителя батько навчився шанувати бога, любити рідних, керувати державою, гуртувати громадян, а в час війни і миру захищати кордони. Завдяки наукам, праці, а то й остраху, міцно вкорінилися на батьківському і дідівському троні доблесть найвищого мужа. Це домашній приклад, сторонитися якого було б для тебе вельми ганебно. А ось не менш давній, ніж згадувано, чужинський і гідності твоєї достойний приклад. Александр Великий⁵ в такому, як ти, віці вже Фіви⁶ здобув, бо вчився наукам у школі Арістотеля⁷. І якщо велике з малим дозволено порівнювати, однаковий спосіб життя було раджено всім тим, вічна пам'ять про яких ніколи не згасне.

Так, у Гомера⁸ призначений Ахіллові⁹ наставник Фенікс¹⁰ заявив, що посланий батьком Пелеєм " для навчання юнака спочатку мудрості, а потім військового мистецтва. Хто ж від цього способу відступив, став згубним королем у своїй державі. Бо яка ще інша сила, якщо не розум, позбавлений добрих настанов, породила сіцилійського тирана Діонісія¹², Болеслава у Польщі, Клавдія¹³ і Нерона¹⁴ в Римі, коротше, всіх тиранів, як грецьких, так і латинських, та й варварських.

Навпаки, ті, які одержували задоволення від жорстокості (як Сарданапал¹⁵ той ассирійський, Геліогабал¹⁶ римський, Алківіад¹⁷ грецький) були навчені ганебними науками і вчителями. Вони жили з брудним натовпом параситів і нашіптувачів, які починали готуватися до бенкету ще вдень, приводили з собою потайки розпусниць, вміли співати, грати на цитрі, заходитись невчасним реготом, теревенити, підлещуватись, брехати, вихвалити нікчем і зводити наклеп на добрих.

У таких королів доблесть вважалася хибою, сором'язливість — дивацтвом, цнотливість — глупотою, ощадливість — жадібністю. Всю велику купу доблестей в душах тих (яких згадав) я перевіряю ніби й далекими, але вірними сторожами нашої душі — розумом і знанням. Любощі, розкіш, гуляння, а також оспалість прийшла на місце доблестей, і цим ще посилили їхнє шаленство. Отож Сарданапал жив зі служницями, Геліогабал влаштував військо із розпусниць, Алквіад прилюдно виставляв напоказ свої соромощі.

І ось так незвичайно живучи, вони подобались параситам, які завзято їм аплодували. В пихатості своїх хлібодавців вони вбачали мудрість, у невгамовності — розкутість, у непомірності — щедрість і, нарешті, у бездіяльності — саму відвагу.

Ти вже побачив, королю найкращий (до тебе нарешті, до тебе повертаюсь!), що і жорстокі, і розбещені правителі бували-таки в державах, бо такими їх зробило виховання. Зрештою, тобі вже відомо (закарбуй це собі в пам'яті!), що без добрих настанов і чесних порад не може бути хорошого мужа, тим більше короля.

Крім того, чую ще (і то від твоїх наближених), що ти повинен бути королем, а не ченцем, а тому, мовляв, повинен щонайменше вдаватись до наук. Гай-гай! Святий Юпітере ¹⁸, виходить чернець повинен бути мудрішим за короля! Невже у твоєму королівстві якийсь нероба, що сидить разом з іншими ченцями в якомусь закутні і вигадує та без кінця переказує силогізми, мудріший, ніж ти, якому стільки і таких важливих справ вирішувати доводиться.

Кажуть, досить коли сенат буде розсудливий. Але ж це так само, якби хтось сказав, що стерничий на судні може шаліти, якщо матроси розумні. Але так не буває, не буває, о королю! Не слухай таких, стережись їх і знай: це спів сирен.

Кажуть ще, що коли хоч одна з отари кіз вхопить трави синеголовника, то спершу сама ціпеніє, а далі й решта отари стає нерухомою, і зрушаться не раніше, як козопас траву з рота в кози вийме. З цього випливає, що і правитель повинен мати право остаточного рішення на сеймах.

Ти скажеш: але ж де у нас в Польщі Арістотель? Де Фенікси? — Маєш, о королю, у своїй державі мужів (чи не кожного другого), гідних для всіх своїх потреб. От, не знаю тільки, чому їм більше до вподоби неробство, ніж діло. Якщо ти з ними познайомишся, потоваришуєш і їхніх порад дослухатимешся, не буде тобі чого заздрити ні Александрові із-за Арістотеля, ні Діонові ¹⁹ із-за Платона ²⁰.

Користуючись тими самими настановами, що й ті колись за допомогою своїх громадян, ти легко і швидко у всякій науці возвисишся. А щоб доповнити науку цю не тільки настановами, а й приписами, пропоную коротко дещо потрібне у вихованні і житті.

ПРО ПОЧЕТ КОРОЛЯ

Передусім треба дивитися, з ким живеш, бо це дуже важливо. Тому, якщо б хтось запитав, якою мені здається твоя родина, я б відповів: найпочеснішою здається і цілком королівською. Та коли б якийсь причіпливий теолог запитав:

— Гей, ти! А чи ти знаєш приятелів королівських?

— Знаю, — відповів би, — то й що?

— А чи всі вони гідні жити поруч короля?

Я б засумнівався і, якби наполягав, то сказав би:

— Ні, не всі.

— Хто ж вони, ті, що не гідні короля? Відповідаю:

Ті, що завжди хвалять його.

— А які гідні його?

— Ті, які часом засуджують вчинки короля.

— Чому?

— Тому, що король молодий і може легко помилитися чи бути введеним в оману. Коли з такими доведеться жити королеві, хто виправить його несхваленням, хто не утверджуватиме в помилці короля похвалою.

Отак я відповів би цьому теологові, не боячись його гніву, і показав би на прикладах багатьох королів, як вони, улесливим, хитрим і підступним людям довірившись, найганебнішими ставали. Бо що змусило короля Птолемея II²¹ виходити на сцену й грати на флейті? Що приневолило правителя всього світу Нерона одягати розкішні театральні шати, машкару і котурни. А ніщо інше як похвала підлабузників. Тому що спів його ці підлабузники називали гідним Аполлона²², бенкети — Вакха²³, а палестру — Геракла.

Ось чому нічого іншого в житті так не уникай, як підлабузника. Цей бо один зводить з розуму королів і мов чарівним напоєм, як захоче, змінює їхній характер. Цього він прагне досягнути, засуджуючи передусім доблесті. Якщо побачить, наприклад, що ти стриманий, негайно починає кричати, що таке життя селяцьке; якщо в короля бенкети без дівчат, без хору й музики, — такий король, на його думку, незнатний.

Переконує підлабузник завжди прикладами. Всюди буцімто, де він тільки побував, ніколи королі не обідають без співу, флейти і танців. Так само понавигадує тобі нарядів, нашукає мазей, позаводить лазні, підкаже, хто з сенаторів і коли влаштовує для тебе бенкети, похвалить ходу й біг твоїх коней, поклянеться навіть, що кращих немає і в конюшнях турецького султана.

А якщо хтось доповість про недавню поразку і спустошені ворогом прикордонні землі, підлабузник не надасть цьому значення, а тебе заспокоїть: для такого королівства, як у тебе, то дрібниці.

Далі. Якщо сам будеш піклуватися про все у державі, будеш не королем, а дуже нещасним підданам. Хто добрий муж і любить батьківщину, хай застерігає короля від подібного, бо такі його дії суперечать праву і будуть незаконними. Підлабузник цього королеві не скаже. А для дорадника винесе швидше відому віршовку тиранів — вирок про образу величності. Короля ж заспокоїть тим, що справедливості дотримано, бо король таки не повинен буцімто підлягати жодному такому праву. А той, хто відступає від цього, чинить злочин проти величності короля.

Такими ото майстерними доказами підлабузник доведе до безчестя, а нещирими похвалами ще й пришпилить, немов якимись цвяхами, до найпорожніших, а то й найзгубніших речей, зробить непомітно з тебе або жорстокого Болеслава, або зманіженого Сарданапала.

Та це тебе не стосується. Ти з ними не житимеш і їх від себе відганятимеш, базік цих, кажу, донощиків, пліткарів і одночасно хвалителів твоїх. Це ворони і навіть багато гірші. Бо ті лише на мертвих сідають, а ці на тебе живого.

ДЕ ПОВИНЕН МЕШКАТИ КОРОЛЬ

Доречно визначити також місце, де слід тобі жити. Це не важко зробити, бо всім зрозуміло, що для кожного ремесла є своє відповідне місце. Лихвар шукає місто, адвокат — майдан, рільник — поле. Тобі ми також визначили: ти найвищий майстер у республіці. Тому за змістом свого мистецтва треба вибирати й місце.

Ти — сторож королівства, так ми раніше вирішили. Місце ж сторожа, природньо, не всередині, а поза тими речами, які стереже. Так, породистий собака ніколи не ховається в середину вівчарні, а лягає на ніч за ворітьми, щоб швидше почути вовків, відганяти їх і переслідувати. Навпаки, ледачий і непородистий собака ховається серед овець і часом ганебно шукає захисту у чабана.

Живи ж заради спільного добра в тому місці, яке всім серцем відчуваю, ніби само волає до тебе. Ти в Кракові юність марнуєш, у преславнім, зізнаюся, і знатнім місті. Але в цьому немає твоєї заслуги. Місто розташоване у внутрішніх спокійних місцях країни, де немає можливості для вияву твоєї доблесті. Зручно там живеш, не гірше, ніж колись Людовік²⁴ у Буді²⁵, але й не більший також авторитет у своїх матимеш, ніж колись той Людовік у Буді. Своїми тими машкарами він згасив усю надію, яку на нього покладали. Машкара бо викликає лише сміх і хіба не є, питаю, такою ж смішною, як мім, що вдає короля?

Отож будь мужем сильним, твердим, сарматом непереможним і, полишивши машкари або галлам, або зманіженим італійцям, їдь до гімназії справжньої доблесті — на Русь. Там ти матимеш усі зручності і житимеш, по-перше, серед труднощів і страху, з двома найкращими вчителями юності, які спочатку різними способами тебе виховуватимуть, а пізніше навчать розсудливості і дадуть належну пораду.

Все це поєднає тебе з підданими і зробить улюбленцем всіх. Побачать-бо, що ти, їхній король, не серед натовпу дівчат ховаєшся і не вдома біля материнської спідниці, а у ворожій землі за свій добробут дбаєш. . :

Уяви собі, що оживуть тоді твій прадід Ягелло²⁶, дід Казимир, а також Сигізмунд, твій батько. Помолодіють вони коли побачать, що в твоєму характері найправдивіша виявилася їхня доблесть. Подумай про це, о королю, збирай оцих, наслідуй тих!

Якщо це зробиш, легко уникнеш всіляких пліток і побрехеньок міщан. І стануть вихваляти тебе не тільки шляхетна молодь чи безсоромна череда параситів, а й чужі народи, передусім громадяни твоєї держави.

ЯК КОРОЛЬ ПОВИНЕН ДОБУВАТИ ПРИХИЛЬНОСТІ У ПІДЛЕГЛИХ?

Ти вже знаєш, з ким слід жити і в якому місці. А тепер, — оскільки все твоє життя не є ні одиничним, ні приватним, а спільним і громадським, — треба тобі від початку найпильніше подбати, щоб привернути прихильність тих людей,

серед яких правиш. Вона єдина є захистом королів. Без прихильності підданих неміцною і непевною буває влада королів.

І коли вже підпорою твого королівства є шляхта, прихилий її до себе всіма способами. А цього ти досягнеш найкраще двома речами. По-перше, якщо нічого не називатимеш у державі своїм, а лиш одній республіці все приналежним вважатимеш і покажеш, що ти, король, є ніби сторожем держави.

Бо сторож жодну річ з тих, які стереже, не може назвати своєю (хоч насправді він буде не сторожем цих речей, а господарем). Так само не давай підстав запідозрити тебе у пожадливості, навпаки, вселяй у них надію на свою щедрість.

Друга ж річ, яка викликає велику доброзичливість у підданих, коли тих, яких ті правителі зараховують до свого почету, ласкавістю своєю оточиш. Ця порада є вельми справедлива.

Що ж до найприкрішого падіння найхоробрішого і найдосвідченішого лицаря Мартина Зборовського²⁷, ми повинні нагадати: його нещастя стало для твого батька найбільшим звинуваченням. Про цю людину багато, повір мені, говоритимуть нащадки, і буде час, коли вірність його твоєму батькові при постійній обороні республіки і любов до батьківщини найславніше виявиться. Але цього не трапиться, якщо спершу не згине ненависть, а справжня мужність не перейде до нащадків, які правдиво і безпристрасно про нас судитимуть. Та це вже не стосується суті нашої справи. Уникай підданих, що дуже дбають про прибутки короля, інакше станеш неприємним як тим, що нехтують багатством, так і відважним лицарям.

ПРО ТЕ, ЯК ТРЕБА ЗАХИЩАТИ ДЕРЖАВУ

Не тільки про те знати мусиш, як здобути прихильність у своїх, але й як їх захистити, коли бог дав тобі до рук «берло рівності, берло держави твоєї», звичний спосіб захисту якої завжди був важким.

Декому не до вподоби збирання грошей для оборони, частково тому, що податки щорічні державу виснажують, а частково тому, що молодь звикає до розкішного і безтурботного життя і нелегко тоді її виховувати і змушувати робити щось на благо держави. Тому треба змінити всю систему оборони.

І якщо б ти захотів знати, який спосіб мені подобається, я б відповів: «Той, який завжди подобається мудрим». Вся наша республіка, якщо не помиляюся, поділена на 13 воєводств. Зроби так, щоб певний час по черзі воювало кілька воєводств: одного року, наприклад, певні якісь три воєводства, а іншого року — інші три. Таким способом найкраще державу захистиш. Супроти ж особливо великої ворожої сили готував би посполите рушення.

Така військова служба, дивися, й принесла б нам блага. По-перше, посполиті спочили б від податку. Далі. Молодь утримувалася б від розкоші потребою військової служби і поволі призвичаїлася б до праці, звикла б до труднощів.

Крім того, їхні батьки, ніби змагаючись між собою, уважніше б добирали для своїх дітей коней, зброю, слуг. Та й іншу військову амуніцію завжди вдома готовою матимуть, якщо певні будуть, що через три чи там чотири роки згідно черги повернеться до них служба.

Наскільки тепер все у них перебуває у занедбанні, мовчу, щоб ненароком не зачепити і моїх русинів. Більш мудро це помітили ще давні греки, які саме завдяки цьому позбулися і розкоші юнаків, і ворога тримали на відстані від дому.

Я сказав, що знав. А якщо моє не до вподоби, наслідуй кращих за мене і поїхньому в час миру і в час війни державою прав.

ЩО В ДЕРЖАВІ БІЛЬШЕ: ЗАКОН ЧИ КОРОЛЬ?

А оскільки все в твоїй державі підпорядковано потребам або миру, або війни і республіка обмежена їхніми обов'язками, тому здається недоречним ставити запитання: чому в твоєму королівстві є такі дві гідності, як «закон» і «король», або хто з них більший? Після того, як переборю всякий сумнів, скажу: «Найсправедливіше, щоб ти перебував у межах свого обов'язку».

Бо якби ми стали слухати римських законників, тобто улесників тиранів, всю зверхність у державі, без сумніву, приписали б королеві і таким чином підпорядкували б йому саму юстицію, а його власні закони вихваляли б. Ніколи не ставили б королеві запитання «чому?». Ніколи б не нагадували йому про присягання. Показували б лише, що сам він є паном нашого життя і смерті. А ті дармоїди тим більше нашіптували б з усіх боків королеві про «злочинців», які непоштиво ставляться до короля.

З другого боку, ми виростили не в королівстві Нерона, а в славній батьківщині Сигізмунда. І нас так наші предки виховували, щоб ми знали, що король вибирається задля держави, а не держава заради короля існує. На цій підставі гадаємо, що держава набагато шляхетніша і достойніша за короля. Закон же, коли він є душею і розумом держави, є тому далеко кращим за непевну державу і більшим за короля. Отож закон дорівнює королеві і навіть кращий і далеко знатніший для короля.

А тепер поясню тобі, що таке закон. Він, як я вже показував, сам є правителем вільної держави, але мовчазним, сліпим і глухим. Завдяки йому обирається одна людина, яку ми звемо королем. Вона є вустами, очима й вухами закону. Якби закон міг вислуховувати, вести бесіди, ніхто не обирав би короля; бо закон сам навчає, що слід робити. А тому, що всього цього робити не може, прибирає собі посередника — короля.

Коли ж якийсь трібоніанець — один з римських рабів, наприклад, Ульпіан, влещуючись до тебе, скаже, що ти наймогутніший у своїй державі, не погоджуйся. Скажи, що у твоїй батьківщині править не людина, а закон. Отже, коли тебе запитують: хто ти? — відповідай побожно і правдиво так: я король — уста, очі й вуха закону, а точніше, інтерпретатор закону, який присягнувся віру в королівстві зміцнювати і нічого іншого не робити, як тільки те, що закон скаже.

Така відповідь буде не лише правдивою, а й преславною, величною і гідною спадкоємця Казимира Великого. Цей бо нам перший дав найсвятіші і найсправедливіші закони, які ти так само шанувати мусиш і від них не відступати навіть на кінчик нігтя. Бо якщо закон є даром божим, помщається бог на порушниках його подарунку вбивством, чварами, вигнанням, ворогуванням, руйнуванням, рабством; веде, нарешті, державу з покоління в покоління до ганебних законів.

Багато міг би я прикладів тобі навести як нових, так і давніх, які достеменно свідчать, що тирані завжди нещасливо закінчували життя. Про це ось і дистих засвідчує:

Дві є фортеці міцні в короля: справедливість і віра.

Влада тиранів ніде довгою ще не була.

Та оскільки я поспішаю до іншого і не хочу тобі набридати, додаю небагато. Закінчу хіба що цим: якщо ти сам собі вирішиш, що в королівстві закон є немов другим королем, хай зробить тоді бог тебе і королівство твоє щасливим, бо ти добровільно підкориш, всього себе волі його. Та якщо зміниш цей порядок і скажеш, що ти є паном закону, змінить тоді господь королівство твоє і віддасть його або ворогові, або рабові твоєму.

Коли ж побачиш, що перевага законів і держави є такою незначною, що ти повсякчас стаєш попереду них і вище обох, знай тоді: добре і належним чином керувати державою — труд не для одної людини (а ти його один нести збираєшся!). Більший тягар і зусиль вимагає більших, ніж ті, яких ти докласти сам можеш. Помічників тобі для цієї справи треба вірних, які в певному відношенні приймуть на себе разом з тобою цей тягар і підтримають тебе працею і порадами спільними.

Ми вже сказали, яким у республіці правителем ти повинен бути, а тепер скажемо коротко, яких подобає мати сенаторів, тобто союзників, при управлінні державою (і пристойних, і одностудців), щоб цим своїм приборниками і слугам ти здавався і хранителем держави і, власне, королем, а не тираном.

Частина II ПРО СЕНАТ

Треба передусім знати, що добрий король нічим іншим не відрізняється від тирана, як тільки ставленням до сенату. Бо і тиран своїх підданих захищає так само, як і король: часом справедливо вирішує справи, а то й вибачає. Проте його сенат ніколи не подібний до королівського.

Тиран переважно не має сенату, а якщо має, то це нікчемний гурт людей. А тому що сам всю республіку використовує для своїх потреб, побоюється дуже, щоб хтось йому не став на дорозі; і коли спільників (не для оборони республіки, а для шкоди) собі добирає, то передусім дбає, щоб уміли тримати язик за зубами.

Старанно пильнує, щоб видатні чимось в його державі люди не зростали ні в благородстві, ні в науці, ні в доброчесності. І тоді лише вважає себе щасливим, коли відважних, шляхетних, розумних, вчених чи багатих мужів не вижене зі своєї держави.

Навпаки, король (оскільки не сам по собі, але з ласки своїх підданих правителем у республіці стає), щоб більше державі прислужитися, обирає собі в спільники найкращих, найвидатніших з-поміж громадян і з допомогою їхнього авторитету, порад і думок оберігає республіку і в час війни, і в час миру.

Саме тому талановитих і вчених оточує він увагою, — цінує їхню працю і певен, що і в майбутньому ці мужі знадобляться для республіки. Без них жодне зібрання людей, жодна республіка не зможе довго утриматися. А коли вже так

воно є, найбільше потурбуйся про добирання сенату, щоб в обраному тобою сенаті всі люди зрозуміли, що ти справжній король, а не тиран.

Остерігайся зажерливих і не довіряй їм керівних посад в республіці. Адже і Святе письмо забороняє вірити захланцям. Апостол Павло, наприклад, каже: «Коренем усіх гріхів є жадібність». До цієї вади найближча розкіш. Якщо її нема, не буде місця і для пожадливості. Треба, щоб ніхто на чуже не зазіхав, хто своє витратив. Інакше з'являться в республіці хитрощі, обман, зрада, грабунки, чвари, насилля над слабшими. Тому коли від цього зла державу свою увільниш, підбери до сенату людей стриманих, які задовольнятимуться тим, що мають, — навіть малим.

Мудрі не допустять до державної служби також людину незнатну за походженням або заплямовану, бо за великий скарб свободи вважають доблесть вільного батька. І навпаки, життя незнатного батька виховує (на їх думку) нищого сина. Ти ж, маючи таку чудесну раду, добирай, скільки змога, мужів знатних і народжених славними батьками: почасти тому, що вони є ніби колонами якимись твоєї держави, почасти ж, що інші мешканці королівства з діда-прадіда вже звикли дослухатись авторитету таких родин. Це ти постійно відчуваєш. (Жодне ім'я в твоїй державі, наприклад, не важить більше, ніж прізвища Тарновський, Кміта²⁹ чи Тенчинський³⁰.)

Але не забувай, однак, що авторитет є нагородою за славу, доблесть, а не за породу. Тому якби хтось (так само Тарновський за прізвищем, але несхожий на цього вельми славного і великого каштеляна) був би, наприклад, ненажерою, гультіпакою, розтринькувачем, обманщиком, в той же час якийсь Крібовський життям і звичаями був би йому протилежний, та ще й мужем добрим, — чи не подумав би тоді ти, що саме цей є справжнім Тарновським, а того негідника велів би палицею прогнати геть зі своєї держави. Отож таку трилику породу людей мудрі не допускають до республіки.

І в нашій республіці також, коли добірних мужів залучатимеш до сенату, ні про що так не дбай, як щоб між сенаторами була належна згода. Бо ніщо так швидко не руйнує держави, як чвари в сенаті. Від сварки Цезаря³¹ з Помпеєм³² Рим занепав. Із-за внутрішнього ворогування в сенаті небавом Угорщина вкрай занепала. Останній випадок і нас повинен настрашити. Про це я вже раніше говорив, коли домагався від наших сенаторів, щоб ласкаво дозволили вільно говорити правду тобі в вічі.

Заради любові до батьківщини і віри єдиної я звертаюся тебе, мого короля, який, бачу, не може міцно тримати кормило держави при найвищій незгоді між сенаторами. Особливо прикро, що це становище не хвилює мужів нижчого стану. Але коли таке відбувається між вищими урядовцями, годі й казати (особливо, коли туди проникла ненависть), що вони почнуть думати про щось інше, окрім того, як знайти спосіб обідрати один одного, а партії — щоб знурити супротивників образами, приниженнями, плітками.

І для цього вони тримають тисячі судочинців, тисячі адвокатів-крутіїв. Тому якби ти наблизився до деяких, то побачив би їх немов оточених юрбою судочинців, дорадників, які підказують, чому треба обирати цього, яким чином слід вигнати когось з держави або затаврувати іншого. Я нікого в цьому місці не називаю поіменно, нагадую лише про похибки. Бо хто знайдеться настільки відважним, що міг би сказати: люди найвищого авторитету покинули

напризволяще республіку в такий небезпечний час і ні про що інше не думають, як тільки про згубні позови до суду, тільки про вигнання та про потрійні грошові застави? Який же з цих звичаїв, — якби утвердився, — зміг би принести нам користь, а не найпевніший загин твоєї держави?

Тому якщо ти не зважаєш і якщо не турбуєшся, яким чином прихилити собі дружніх і придатних тобі сенаторів, або правити будеш зле або взагалі не правитимеш: із-за чварів з-поміж видатними в одну мить буде згублене все, що залишив тобі батько. А причина ж появи цієї мовчазної ненависті і розбрату, чув од мудрих, одна — саме про неї і буду говорити.

«Мое» і «твое» — два джерела всякої незгоди в суспільстві. Із-за них спочатку й виникають суперечки та судові позови, з яких народжується ненависть. З ненависті потім постають заколоти, а після заколотів настає вже неминучий кінець державі.

Отож аби королівство було здоровим, твої сенатори не повинні застановлятися над «мое» і «твое». Хай цього ні обговорюють, ні вирішують: це інших суддів стосується.

Хай сенатори стануть отцями держави, далекими од чварів, дружніми, лагідними. Хай душу мають, не затуманену ворожістю, не обплутану ненавистю, не сліпу від заздощів. Хай щиро і чистосердо бачать, що шкодить, а що корисне державі.

Цього не може статися, доки вони самі будуть суддями власних справ. І потім, якби колись те рішення попереднього сейму ти прийняв, те, в якому сказано, що треба встановити в державі суд з виборних суддів і туди передати всі суперечки з приводу приватних справ, щоб ти не міг оскаржити їх. Хай їхня ухвала буде остаточною, щоб вони не вирішили.

Це моє міркування, не мудріше й не корисніше за інші, слід прийняти до уваги, бо стосується воно добробуту нашого короля. В такий спосіб жила колись щасливо Греція, маючи обраних від найзначніших міст мужів, що вирішували спірні питання; їх греки називали амфіктіонами. Подібного звичаю дотримувався й Рим, після того, як було встановлено прилюдний суд, званий рота. Саме завдяки цим судам, здається, запанувала між громадянами не тільки справедливість, а також мир і злагода.

Таким чином і Галлія за подобою тих встановила парламент і надала йому такі повноваження, що своїм рішенням він прирік короля вирішувати лише приватні справи. І Германія також вирішила встановити у всій своїй імперії один суд подібним способом і ного авторитетові підкорятися: германці називають його просто «камерний закон».

Коли ми маємо, отже, стільки зразків, як утримати мир і згоду серед громадян, і коли вже бачимо, що цей самий закон подано на розгляд сейму, нема причини, чому б за найвищим бажанням і заради *блага* цієї республіки не встановити б тобі такий суд у Польщі. Так ти забезпечив би своєму королівству мир, спокій і відпочинок.

Що ж до сенаторів, то коли у них буде забрано право вирішення в суді справ «мое» і «твое», старанніше почнуть піклуватися про республіку, і ти матимеш таким чином у сеймі пристойних отців своєї держави.

Але ти повинен не тільки закликати сенаторів, щоб у мирі між собою жили, але також вельми турбувалися, щоб у провінціях, де за твоїм дорученням

правлять, вони справедливо і пристойно з провінціалами поводитись. Бо їхня пихатість (як ніщо інше) доходить доти (про це я вже говорив), що більших утисків од них у провінціях годі й чекати.

Не один є, повір мені, в твоєму королівстві такий: їх багато, є навіть гірші за нього. Вони у підданих твоїх не тільки гроші [...], але маєтки, поля, луки, а також ліси віднімають.

Відкрий же вуха і нагостри їх: звідусіль почувеш жалібний плач і стогін своїх підданих, у яких відібрано також свободу — їхню силу, тому й не наважуються навіть поскаржитися своєму королеві про нещастя. Якщо ж поскаржаться коли, приниженими в різний спосіб повертаються додому. Всюди чатують на твоїх підданих смерть і жах, бо стряпчий, розглядаючи за позиванням начальника виклики до суду, рахують спочатку вигоду і вже тоді, якщо малий хабар, хитрим чином виключають того з числа добрих громадян. І ще можу додати: недавно з мого маєтку було забрано багато добра, поле моє захоплене і худоба викрадена, тому не можу нині користуватися своїм добром. Не кажу вже про погрози і незліченні образи, що гірше всякої неволі турецької.

Таке становище, як ти бачиш, не можна терпіти у вільній державі, бо громадяни стануть зле думати про республіку. Отож звільни свою державу від такого рабства і нікому не дозволяй, як-то кажуть, сваволити, бо охочих до цього багато.

Так, наприклад, нещодавно цілком чесно поставились до найганебнішої і вельми жадібної людини (Чосновського?)³³, коли до нього було послано слідчих. Такими слідчими, я б хотів, щоб були мужі суворі і вірні, які про правопорушення у провінціях тобі повідомляли б. Знаючи це, злочинці боятимуться твоєї справедливості. В такий спосіб, отже, вибирай і направляй сенат і урядовців стримууй.

На твоїх нарадах сидять також найсвятіші єпископи (на зразок старших), їх ти шануй як отців, бо вони до твого сенату призначені і виступають авторами всіх твоїх рішень. Але завів ти це правило, певно, випадково, тому що воно чуже для релігії господа Христа.

Таких людей завжди біля себе тримай, як дід твій Казимир мав Збігнева, Болеслав — Станіслава³⁴, а його наступник — Прандоту³⁵. Ти їх повинен не тільки добирати, а й виховувати. Увіруй, що вся гідність єпископа полягає в тому, щоб жодна справа на землі і на небі після бога не виявлялася б, яка б з цією гідністю не урівнювалася. Бог бо перший має ключі для закривання і відкривання небес, він посилає нам святий дух, церкви; його владі підкоряються королі, принци, знатні, незнатні, багаті й бідні.

Послухай, куди веду: ці всі, яких перелічив, творять одну кошару, в якій усі рівні: «ні раб», як каже Павло³⁶, «ні вільний», тобто становище одного не є кращим ані гіршим за іншого, бо всіх одним іменем «святі» названо і всіх зараховано до підданих єпископа. А якщо так є (а воно, певно, так і є), то прошу, чи тобі не буде здаватися дивним, коли запитаю у твоєї величності: за яким правом король у церкві вибирає єпископа? Чим ти кращий за мене, чи будь-кого іншого? Адже при однакових правах у всіх одна, кова сила.

Що скажеш, о королю, або чим гадаєш виправдати? Може Письмом³⁷? Але ж воно цілком проти тебе, бо вчить, що диякон Стефан³⁸ був вибраний не переважним правом когось одного, а волею всіх тих, які були скликані до

Єрусалима апостолами. Довідуємося, що Матвій³⁸ також був обраний на посаду єпископа всіма апостолами.

Таким чином, Письмо не можеш назвати свідком твоєї правоти. Але, можливо, закон якийсь назоветь? Тоді скажи, що він з себе є? Де виданий? Невже на радах, які доручають канонікам як членам капітул обирати єпископа? Адже вони на виборах репрезентують ту церкву, яка потребує єпископа. Таке досі бачимо ведеться в Римі, Зальцбурзі⁴⁰, Памберзі, Магдебурзі⁴¹, Бреслау⁴² і по багатьох інших містах. Отож ти не навів жодного закону, де було б тобі це дозволено.

Але, може, тобі відомо якийсь приклад? Старого в усякому разі не знаю, бо аж до Казимира, діда твого, вибір єпископів у Польщі залишався виключно в руках церкви. Розгорни, прошу, старі літописи, поглянь також на історію діянь свого діда: легко збагнеш, що найстаріший звичай церкви від діда твого в Польщі лишився незмінним.

Якщо, отже, тобі не можна призначати єпископів ні за Письмом, ні за законом, ні за прикладом чиймось, слід визнати, що королі велику силу надали церкві. І тому миряни із святим духом відверто воюють, коли єпископа, якого хочуть, в церкві наставляють. Ще більший гріх, коли при виборах єпископа виголошують такі слова: «Королівська величність за твоє вірне низькопоклонство дарує тобі сан єпископа».

Нещодавно, коли настав час канонічного вибору, казали трохи інакше: «Угодний святому духу і нам, будь єпископом цієї церкви». Тепер же в багатьох випадках ніби само собою зрозуміло, що обрання того чи того єпископа угодне святому духу, хоч раніше про це говорилося відверто; відверто і чітко заявлялося також, що цей [претендент] тридцять років віддав службі єпископату, перш ніж заслужив право бути обраним.

І невтямки цьому доброму мужу, що єпископський сан він одержав від короля як винагороду і не чув Христа, який сказав: «Не ви мене обрали, але я вас вибрав». І потім усіх апостолів, тобто єпископів, Христос покликав слідувати за ним. Тих же, які самі себе запропонували Христові, відверто прогнав геть.

Отож це запровадження, як бачиш, не від отця небесного і поза сумнівом буде знищене, якщо церква знову не одержить своє старе право вибору єпископів. З цього ти також матимеш численні блага, — передусім, справжні єпископи будуть обиратися не одною людиною, а багатьма. Далі, перестане простолюд скаржитися на згубні звичаї кліриків, бо єпископом у них буде не призначена їм чужа людина, а багатьом відома і звичаєм своїм, і приватним життям; такий не страждатиме, що підлегли його ордену не схожі на нього. Тому якщо ти це зробиш, знову одержить через тебе свою давню гідність церква, і глибоко усвідомиш провину, що з богом відверту війну забажав вести. І віддаси тоді себе всього до лона церкви бога.

Я про цю справу не говорив би тут і слова, якби саме сумління не турбувало мене, коли я побачив, що немає проповідника, який прилюдно повчав би вас, королів. За такий порядок, за вашу до церкви бога несправедливість ви повинні потерпіти від бога. Але чому ми, пеньки, повинні біля євангелія кричати, коли учені всі мовчать? Нагадую тобі про свої помилки тому, щоб у день страшного суду я не картав тебе, що тебе не застеріг. В цій книжці пропоную тобі певні

зразки чи елементи королівського життя. Решта буде, коли розглядатимемо по порядку всю діяльність короля.

ЗРАЗКОВОГО ПІДДАНОГО НАПУЧЕННЯ КОРОЛЮ

Книжка 2

Розділ I. Коли успадкуєш батькове королівство, перед тобою постане вельми багато планів, як правити державою і обороняти тих, які охоче підкажуть те, що для тебе буде корисним у майбутньому. Але маючи навіть багато'х дорадників, не нехтуй і мною. Бо я часом боюся: що то буде зі мною, якщо ти злегковажиш обов'язком дбати про мене. Отож наполегливо прошу: стань моїм королем, а я буду твоїм підданим. Я відверто кажу, яким хотів би бачити тебе королем: щоб ти розумів, з яким авторитетом треба правити, які звичаї наслідувати; щоб не ображався, коли буду стримувати тебе від тебе самого; щоб між нами обома завжди були порозуміння і, з одного боку, покірність, з другого — правління. Ти мені наказуй строго, а я в свою чергу підкорятимусь тобі без образи.

II. Дбай і про те, щоб я поважав тебе. Тоді я хоч і не невільник, але охоче й з радістю слухатимусь. При цьому тобі Теба дотримуватись двох умов. По-перше, щоб ти під час правління свого ні про що інакше так не дбав, як про мій добробут. По-друге, щоб я був цілковито переконаний, що ти мудріший, справедливіший, сильніший і кращий за мене муж. Бо однією з цих умов ти вчиш, щоб я любив тебе а другою — щоб вірив тобі.

Бо якщо нічого не знатиму про твою доблесть, не буде у мене також жодної надії на користь. Завдяки цим двом ти завоюєш або мою любов, або довір'я. Ти їх тримаєш твердо і тому вони постійно серед нас є. Як доблесть без користі безсила, так і користь без доблесті непевна і небажана. Бо чому ти біля мене повинен розкошувати (хоча б усе заради мене витрачав), якщо я вважатиму, що ти нерозумний, несправедливий, слабкий і нечесний король? Не дуже певне тоді у нас становище самої держави буде.

III. Тому серед усіх доблестей передусім мудрість є захисницею. Якщо ти хочеш, щоб я вважав себе достойним, я повинен керуватися нею. Але невже ти гадаєш, що я людина, дурніша за худобу? Адже навіть худоба швидше послідує за розумним своїм вожаком, ніж за тим, хто її зваблює їжею. Те саме спостерігаємо і серед людей, коли хворі підкоряються лікарям, бо високої думки про їхнє мистецтво. Так само й мореплавці підкоряються власникові судна, а воїни — своєму вождеві.

Тому якщо ти хочеш, щоб я вважав тебе великим, зроби передусім якусь справу і покажи себе в ній мудрішим за мене, і будь таким. Бо коли хтось удає з себе іншого (не того, ким є насправді), особливо мудрого, легко виявляє свою немудрість. Хтось удає з себе хвацького кавалериста, але тільки-но сяде на коня, як одразу виявляє свою недосвідченість. Карою за оману нерідко буває падіння з коня сторч головою.

Даремно не обіцяй, та коли вже дав мені слово, дотримуй його і підкріпляй ділом. Бо якщо будеш обіцяти, а обіцянки не завжди виконуватимеш, чи не зробить це мене подібним до собаки, яку мисливець на дичину часто нацьковує, але рідко коли з тої здобичі шматок дає, і таким чином робить собаку невірним і ледачим до ловів.

IV. Чим, питаю, ти зможеш переконати мене, що твоя мудрість справжня і висока? А ось послухай. Передусім я повинен відчутти, що ти мудрий король і без моїх настанов. Але даремними були б вони, якби ти сам не вмів керувати державою. В цій справі ти чиниш як митці, які, бажаючи вдосконалити свою майстерність, самі малюють себе перед дзеркалом. (Таке найвищою мірою притаманне живопису!) Художникам, які не можуть досягнути правдоподібності свого портрету, ніхто не вірить. Вияви у цій справі весь сенс і силу розуму свого, щоб я переконався у доцільності своїх порад і спізнав, наскільки велика моя мудрість. Тих же, які можуть це зробити, вважають визначними майстрами. Таких ми бачили колись у Німеччині: Дюрера⁴³ в Нюрнберзі⁴⁴ і Луку⁴⁵ у Віттенберзі⁴⁶. За їх прикладом ти теж мусиш виявити свою мудрість. Якби-то мені збагнути (а я в цьому не сумніваюся) у силу, тобто мудрість твою, що в тобі є. Отож хай буде це моє писання першою і винятковою настановою для тебе, щоб ти сам себе спізнав і керувався ним у житті.

V. Друге, що тієї справи, безумовно, стосується, — хочу бачити, що ти не лише захоплюєшся мудрими людьми, але також з ними живеш і їм відданий, настанови їхні слухаєш, читаєш і їх дотримуєшся, а також у згоді з ними правиш. Я коли про це довідаюся, буду вважати тебе подібним також до тих, яких звичайно люблять, особливо якщо я побачу, що ти робиш це щиро і від душі. Усувай від себе людей похитливих, жадібних, злочинних, хвалькуватих, а також блазнів, щоб не народилася від співжиття з цими нікчемними людьми про тебе у мене думка не як про мудрого.

Отож, як тільки можеш, пильнуй протягом усього життя, щоб серед твого почту завжди були чесні і вчені мужі, що заслуговують на довір'я. І не так вже й важливо, чи з твоєї вони держави, чи з чужої, бо як про породистих коней не турбуються, чи вони польські, чи іноземні, так само і людей добирай: дивись, аби лиш були корисними тобі й королівству твоєму. Однак при самих цих добираннях треба керуватися розумом, який сам по собі справедливий. Багато-бо є таких, що від тої правдивої і справжньої мудрості щонайдалі перебувають, хоч, як не дивно, видають себе за саму мудрість.

Такого роду небезпечних людей, відданих наживі й обжерливості, уникай. Марнотратником-бо зроблять вони короля, пихатим і виродком. Усіх їх ти одним таким правилом стримуй, яке тут подаю. Котрогось, як побачиш грубого, самовпевненого і [...], скажи відверто, що він дурень і негідний з тобою разом жити, якби навіть був чужинським похмурим і пихатим вченим з багатьма титулами. Але чому? А тому, що справжня мудрість і правдива наука тісно пов'язані з освіченістю, уникають титулів, керуються благородством і нехтують чужими справами.

Добирай собі людей не за титулами, але дивись на їхні діла, які сприяють осягненню найвищих посад у твоїй державі. Таких людей у давнину називали філософами, бо вони такі знання давали королям, які потрібні їм були при правлінні і на яких тримається життя людей. Із цього виходить, що внаслідок

цього найсправжнісінького перевороту всі любителі мудрості стали любителями республіки (і навпаки): їх, отже, до себе прихилий з найбільшим старанням і найбільшим бажанням.

VI. Нарешті залишається підготувати належним чином також високу думку про мудрість, але по можливості якнайширше. Мова йде про школи і гімназії, оселі мудрості самої у держави; де їх нема — засновуй, де занепали — відновлюй. Хай навчається там підростаюча молодь твоєї держави гуманності і мудрості. Так твої піддані ще з дитинства навчатися і справу добре вести, і тебе, мудрого правителя, слухатися. Бо якщо ти лише цими простими спробами, законами і покарами будеш спонукати своїх громадян до доблесті, це буде те саме, якби хтось покарою примушував влучати в ціль людину, яка ніколи раніше не вчилася метати списа. Тому вважай, що енергійно сприятимеш примноженню слави мудрості лише тоді, коли Краківську гімназію, яку дід твій заснував, підсилиш.

Розумно також зробиш, коли прилюдним едиктом повністю очистиш цю гімназію від незліченних тих глоговітських старців і тим самим усунеш не досить чесних і щонайменш корисних державі людей: Голкотів, Тартаретів, а також Брікотів, Глоговітів ⁴⁷, а разом з ними і ті незліченні складні слова (яких за плату навчаються нетямкі люди) від своїх підданих відверни. Прилюдним едиктом збери одnodумців, мужів високих і замість цього бруду нечестивих людей приймай до колегії авторів досвідчених як у грецькій, так і латинській науках, щоб звідси, немов з якогось чистого і прозорого джерела текла та королівська наука, яка зробить громадян твоїх мудрими і державі потрібними.

Таким самим чином прості школи з найбільшим завзяттям відновлюй. І вчителями у них настановляй не придворних слуг, що хизуються пурпуром і тонким полотном, а людей вчених, завдяки яким молодь стане вченішою і твоїй державі більш потрібною. Так само про гімназії та школи турбуйся. Сам призначай туди надійних вчителів, які навчать, покажуть і привчать юнаків займатися такими справами, завдяки яким вони стануть уже в зрілому віці добрими, славними і щасливими. І навпаки, якщо буде знехтувано добрими справами і запанує байдужість, ті ж самі вчителі з найбільшим старанням виховують юнаків такими, що принесуть державі найбільшу неславу, ганьбу й нещастя.

Однією цією працею ти зробиш і підданих своїх мудрими, і себе покажеш усім якнайкраще. Бо ми вважатимемо тебе єдиним майстром, скільки разів не споглядали б твою працю. Покажи нам тією працею свого розуму зразок, якого ти зможеш досягнути, лише коли станеш мудрим. Ознакою мудрого є те, що він може навчати. І ти навчиш своїх громадян, якщо дбатимеш про школи і вчителів.

Треба гадати, Августе, що до слави мудрості є інший шлях, крім цього, про який я вже говорив і повторюю знову: щоб ти сам вище всіх був і мудро правив; потім щоб з мудрими жив; і, нарешті, щоб робив своїх підданих мудрими. Це перша і найвища порада твоїй королівській величності. Тепер до цієї одержуй останню пораду, яка, власне, також звідси початок веде.

VI. Мова йде про рівність і справедливість. Про ці доблесті мусиш дбати, якщо хочеш у цій країні зажити слави найсправедливішого. Бо якщо ти і мудрістю, і справедливістю будеш рівний мені, то в чому ж тоді різниця між тобою і мною, тобто між королем і підданим? А ні в чому, гадаю. Тому, якщо

хочеш цим виділитися, дбай про славу доблесті, шануй справедливість і саму ретельно зрощуй, не лише цим нікчемним способом, про який ті адвокати-крутії говорять, а лише єдиним королівським: коли за доблесть нагороджують, а за злочин справедливо карають. Бо, якщо люди збираються на сейм задля якого блага, то повинен дбати, щоб те найбільше благо підтримувати в державі міцно і нагородами та посадами заохочувати.

А тим найвищим і найостаннішим з усіх благ є жити у твоїй державі під твоїм правом і владою у згоді з законом і природою. Це кінцева мета, і до неї ти повинен спрямовувати свою державу, якщо хочеш зробити польський сейм не таким тривалим, але щасливим.

Розумно також у житті поведешся, якщо станеш турбуватися, щоб у польському сеймі доблесть не підкорялася пороку та щоб негідникам нарешті не приписували того, що належить достойним. Якщо ж колись ти відступишся од цього, розпущено буде сейм твоєї держави і буде зруйнований за твоїм бажанням. Лютує-бо зневажена доблесть (казиться і надто бунтує) і бажає, щоб суспільні справи згинули, коли бачить, що сама зневажена.

Але ти гадаєш, що немає іншої причини виникнення чвар і навіть загину держав, ніж хибний розподіл почестей і посад. Згадай, що кажуть з цього приводу греки і латинці, яких, чую, вивчаєш завзято. Там знайдеш лицарів великих і славних, які не скаржились, що їх зневажено, і таким чином батьківщину свою не губили вцент. Найперша прикмета тирана — невідповідний і несправедливий розподіл почестей. А коли тиран є ще й нещастям у вигляді купи різноманітних напастей, тоді він при роздачі посад негідникам саму доблесть ганьбою, ніби мором, губить і обтяжує. Бо як наші тіла своєю їжею вдовольняються, то доблесть своєю нагородою живе. А всякий тиран дбає, щоб у вільній республіці доблесті не було.

За тиранії при розподілі посад мають значення гроші, прохання; мають значення бенкети, пиятика і блуд, а особливо підлабузництво, на якому тиранія цілком тримається. Тиранам здається, що саме в цьому сенс життя і саме це сприяє їхньому добробуту і нестримному бажанню.

Якщо хочеш показати себе несхожим, будь при розподілі посад пильнішим і справедливішим за усіх: не приймай хабарів, бо гроші засліплюють очі мудрим і знеславлюють чесних. Зважай, щоб прохання були гідними громадянина і корисними для держави.

Будь прихильним до добрих мужів, які про гаразд держави дбають, на їхні прохання звертай більше уваги, ніж на прохання тих, що з негідним наміром посад домагаються. А коли люди, схильні до пиятики, зманіжені і розбещені, почнуть вимагати у тебе почестей, скажи їм відверто, що державні посади ти надаєш лише мужам чесним, шляхетним і стриманим: таким, що вміють і правду говорити, і мужньо діяти, і ощадливо жити, які не підлабузники, не зманіжені, і не п'яниці. А іншого гатунку люді не вшанування, а кари гідні.

Коли ти зробиш це, доблесть негайно зросте в Польщі, а вади зменшаться і сама нечесність в безнадії згине.

Запрошуй, отже, всякого бажуючого, найкращого і найславнішого, і ми незабаром побачимо, що ти є вірний хазяїн могутньої держави, і довідаємося, що ти користуєшся державним добром, а не розтринькуєш його.

VIII. Тоді іншу частину справедливості, яка тримається на законах, легше тобі буде довести до досконалості, коли її раніше старанніше довершиш, бо цю другу частину справедливості ти повинен оцінити в твоїй державі, що є ніби якоюсь медициною для лікування ран.

Отож турбуйся, щоб тіло республіки було здоровим, бо в цьому найвища похвала королеві як лікарю.

Та коли якісь частини твоєї держави захворіють якимись вадами, лікуй їх за законами, як це роблять у своїй справі лікарі. Не думають вони, коли лікують, хто перед ними — багатий чи бідний, пан чи раб, громадянин чи чужинець. їм важливо знати тільки, що перед ними хвора людина і спосіб лікування її хвороби. І нічого більше.

Так і ти підсилюй увагу людей у їх рішеннях. Гідність в людях цінуй, а на боржників нікчемних взагалі не зважай. Бо якщо б ти навіть захотів усе це виправити, якщо б ти навіть одержав лик судді, ніколи не звільниш цю державу від несправедливості, немов від якоїсь хвороби. Адже ці скарги, серед яких живеш і які добре чуєш, ніколи не припиняться. Вони з'явилися (як це часто в судах буває) саме тому, що там багато важить авторитет, звання, респект самої людини. Отож значення мали сила й страх: той в суді перемагав, хто або сам був сильний, або адвоката мав сильного.

Так з несправедливого судочинства народилася їхня нестерпна сила, яка на суді при складанні угод, лише заборонаю діяла, пригнічувала всяке право і замість одного короля наплодила нам у провінціях багато королів; а вони, користуючись на свій розсуд нашими справами, судять як хочуть, судові справи вирішують як хочуть, і ми їм здаємося ніби дітьми. Таким чином у провінціях вони нас так принизили, як ніби й короля в Польщі взагалі нема — захисника від їхніх дурних вчинків і патрона спільної нашої свободи.

Відкрий очі, Августе, оглянь і досліди старанно префектури свого королівства. В багатьох з них владарі пригнічують твоїх підданих, дбаючи тільки про власну вигоду. Тому від їхнього панування державі одні лише збитки. Ці хиби виникли тільки із-за неправих дій суддів, які в той же час вдають з себе безкорисливців і вельмишановних, хоч ці їхні гідності зросли завдяки лише силі, нестерпній для слабкіших і собі самому неприємній, якщо про неї лише турбуватися. Але що ти проти них вдієш, коли не чим іншим, як самим правом на життя доводять, що провінції належать не тобі, а їм. У тих провінціях, де вони правлять, король взагалі ніякої сили не має, бо й податки на свою користь збирають, і люд привчають, щоб не розраховували на тебе, а тільки на них; все їм, а тобі нічого не сплачували (щоб їх боялися, а тебе за ніщо вважали). Тому і не дивно, що у провінціях нині мало таких, хто сказав би, що він підданий короля. Більшість негайно назве своїм паном того чи того вельможу. Тих же, хто назве тебе паном, знайдеш небагато. І до такої ганебної відповіді їх змусили не доброзичливістю і не ласкою, а силою і страхом.

Покінчу, отже, королю Августе, з цим жахливим і найостаннішим рабством. Хай станеться так, щоб усі ми однаковою мірою не стільки титул, як силу твою королівську звідали. Якщо ти зробиш це, змовкне всезагальний плач і скарги припиняться, як також молитви нещасних, для яких ліпше під турком ходити.

IX. Тому якби ти запитав мене, яких ліків тобі вжити до Цих нещасних, скажу, що думаю. Мудрість давніх королів У Польщі мені вельми до вподоби, вони

щороку по черзі певні провінції королівства обходили, щоб одержати від урядовців (яких ми називаємо офіціалами земель) достовірні відомості. Чимало з них (їх імена ми знаємо) великі збитки державі учинили. Бо є в деяких провінціях, як сам знаєш, підкоморії (префекти королівської опочивальні), є слуги столу, є мисливці, є також самі судді, немов якісь синдики короля, президенти у провінційному суді. Виявляється, що вони по деяких провінціях були колись заведені, щоб на випадок прибуття короля до провінції знаходитись біля нього.

Повтори, Августе-королю, старий і до того ж батьків приклад. Ніколи не живи довго на одному місці, всюди бувай, всюди давай про себе знати, звертай увагу на всі частини своєї держави: оглядай провінції, вислуховуй скарги, карай винних, звільняй пригнічених. І хай буде в тебе узаконене право позбавляти префектури за пригнічення нещасних і карати безчестям негідників. Тоді будеш єдиним королем Польщі, єдиним захисником і патроном усіх. (Гонором своїм королівським ні з ким з твоїх підданих не ділись.) І ми самі тоді не будемо впадати у відчай, коли відчуватимемо твою нинішню допомогу, яка для нас є немов волею божою: бо і скаржимося у твоїй присутності вільно, претензії висловлюємо вільно, сперечаємось з префектами також при тобі, судді, вільно. Тепер, коли ти давно у нас був і рідко відвідуєш, ми грабовані і переслідувані, змушені через це постійно позиватися.

Отож це зроби передусім. Далі потурбуйся, щоб ніхто з сенаторів не вів у сенаті справи когось із знайомих (бо такий сенатор певною мірою є спільним суддею цієї держави), і щоб хтось з сенаторів не закинув, що один з позивачів є другом судді, а інший — слугою. Бо що можна сказати або подумати більш ганебне, як виправдовуватись, що змушений був вчинити неправий суд; або, якщо якийсь сенатор засудив у твоєму суді якогось раба, послухавши спільного пана всіх твоїх підданих. А тому щоб усунути страх перед несправедливістю, зроби те саме в Польщі, що колись ти зробив у Литві.

Коли ти, кажуть, довідався, що у литовському сенаті веде справу близький родич звинуваченого, ти заборонив йому виступати в цьому суді зі звинуваченням. Цей приклад гідний похвали і є найбільшою ознакою твоєї справедливості. Віднови її у Польщі, просимо.

Х. Якщо ти саме такими прикладами справедливості покажеш судочинцям зразок до наслідування, бог дасть тобі, немов другому Соломонові, мудрий розум, щоб ти мав велику репутацію справедливості і так само тішився славою серед усіх, — особливо, якщо до цієї справедливості громадянської додаси також божественну справедливість, яка є благочестям для бога. Про неї скажу коротко.

Не сподівайся щось зробити в цій державі, перш ніж розум твій, освітить божественне світло, без якого (як вельми справедливо провіщається) ніщо не буває безпечним. А щоб воно освітило твій розум, дбай, щоб те світло і непорушним передавалось. Чутка лине, і в твоїй державі воно розливається. Це світло не може, звичайно, виникнути, якщо саме слово не звільниш з неприємного якогось і гидкого зловживання; не виведеш усіх справ із темряви на світло, а також на огляд своєї держави. Це зробиш працею вірних людей, які зможуть інших вчити, і які є немов ліхтарями цього слова божого.

Ретельно дбай, щоб вибори єпископа було довірено або капітулам, як це вже у першій книжці показано, або, якщо не до вподоби, принаймні не передавай священство якомусь негіднику грубому, а також марнотратнику.

Вибори священників будуть настільки вдалими, наскільки більше турботи виявиш до виборів. Не зважай у цій справі ні на рід, ні на прохання, ні на гроші.

Не допускай, щоб сам єпископат став тобі нагородою за підлабузництво і платою за облуду. Не слухай нечестивих, що просять за іншого (такими, наприклад, словами): «Цей стільки твоїй величності служив, стільки трудився в поті чола, стільки заплатив», або «стільки-то дав, а ще стільки обіцяє».

Не думай, що принесе користь церкві той, хто таким шляхом до церкви пробирається. Сліпці, повір мені, і поводитарі сліпих, а то й вороги хреста Христового ті, які з шалом і безтямством несуть до церкви бога великі лиха.

З цього народжується передражнювання; звідси беруть початок обман слова божого й інтриги; ними знищується Євангеліє і сам Христос виганяється з душ багатьох.

Нічого дивного. Бо не про ревність, благочестя і братню любов чи допомогу бідним братам ксьондзи нині дбають, а про свої сімейні справи, про панування, сіяння чварів і неробство.

Чому вони, коли бачать, що якесь святе питання сумнівне, не світло несуть заблукалим, не знання неосвіченим. не надію тим, хто її втратив, а навпаки: гасять те світло, нищать надію у душах людей і з коренем її виривають. Злодій, за свідченням Христа, ненавидить світло, тому що боїться, щоб при світлі слова божого не виявилось крадене. А оскільки священство боїться цього, то прикидається і блазнює, надівши на себе машкару давньої святості, — хоч всередині жерці нічого не варті і є вовками найжадібнішими, які дбають лише про те, щоб простий народ, наставлений на розум словом божим, не розпізнав, що вони вовки у одязі овець, і не залишив їх, і не забрав у цього бидла прибутку, тобто харчу і жолудя.

А щоб цього не сталося, вони, повір мені, вчинили змову проти слова божого і проти його вірних і справжніх проповідників. Навіть більше, намагаються не допустити їх до церкви. Отак вони шаліють. Можливості у них невеликі, але вдають, що все можуть. Підтримай справу самої церкви в міру своїх сил і за прикладом царя Езекія знищи мідного змія і їхню користолубну релігію, а по провінціях настанови таких єпископів, про яких будеш певен, що вони мають серед люду добру славу.

Якщо ти це зробиш, звільниш свою державу від страху перед новими подіями: не будеш боятися ні ересей, ні навіть зміни самої релігії в Польщі. Бо нікого нема святішого від примаса, нікого любішого і ні з кого так не беруть приклад, як з нього. Коли простолюди скористається нагодою і житиме за її приписом, мир і злагода всюди буде.

Від тебе найбільшою мірою залежить, щоб у держави були такі примаси. Їх ти у великій повазі май. Передусім же єпископів, цих намісників Христа, і батьків держави твоєї, і ключників, ти повинен вважати гідними вічного життя. Шануй їх всіляко і поважай, але так, щоб маєстат єпископів ні в якому разі не дорівнював твоїй королівській гідності.

XI. А оскільки я відверто заявив, що є тобі зразковим підданим, то ти, поклавшись на свою розсудливість, швидше і сміливіше знищи у Польщі

схвалений королями мерзенний звичай. Ти маєш найвищу посаду, але треба відхилити порядок, коли єпископ, одягнений у святе вбрання, під час священнодійства, господа Христа біля жертовника репрезентуючи, благоговійно падає з кадильніцею до ніг твоїх, а також з хрестом і Євангелією.

Як можеш, о королю, зносити цей нечестивий звичай злочинного культу? Невже хочеш, щоб про тебе думали, ніби ти Пілат ⁴⁸, або Герод ⁴⁹ нечестивий, удостоєний за ту жахливу службу ласки господа твого Христа? Чому ти цей гонор виявляєш лише до єпископів? Адже ти їхній підданий і їм завдячуєш своїм гонором, так само як слуги — начальнику, як син — батькові, як людина — богові, Христу і господу твоєму завдячує, — якого єпископ, відправляючи службу, зображує і одягом, і пов'язками, і, нарешті, всім процесом богослужіння.

«Але не терпять, — скажеш, — маєстат мій, щоб я підкорявся своїм підданим», їх число набагато зменшиться, королю Августе, якщо всупереч справедливості й глузду правити будеш.

Єпископ під час богослужіння не є твоїм підданим. Навпаки, в цей час ти його підданий. «Але ж вони терплять!» — скажеш. — Терплять, Августе, терплять, — і з великою навіть для себе і для церкви ганьбою терплять. Тому що або не розуміють цього, або не відчують ганьби. Деякі з них бояться тебе прогнівити, щоб, чого доброго, не позбутися твого довір'я і посади.

Якийсь Іван Людбраницький ⁵⁰, слова і діла якого у Польщі відомі, був, кажуть, свідком, коли якийсь єпископ, перший з польських єпископів, під час богослужіння з кадилом у руках припав до ніг короля. Так от, цей Людбраницький, вельми обурений, мовив: «Негідний звичай ти вводиш до Польщі, єпископе!» — «Тобі, — відповів той, — добре говорити, — бо ти вже єпископ познаньський. А мені, щоб стати перемишлянським, треба ще здобути ласку короля».

І справді, єпископ, який завів таким чином ганьбу воздавання почесей у Польщі, невдовзі вже простував Перемишлянським шляхом.

Ти не винен у його прогрішінні, а тому надавай більшого значення давньому звичаю понтифіків, ніж новому — введеному одним єпископом. У цій справі треба наслідувати цезаря Карла, блаженну людину, який при богослужінні римського папи прислужував йому з найбільшою повагою.

Далі. Ти у своїй державі є тим самим, що й цезар у своїй імперії. Єпископ же у Польщі — все одно, що папа в Римі. Отож якщо той ніколи цезаря так не вшановував, то і єпископ також не повинен тебе, короля тим самим способом, шанувати.

Тут доречно вдатися до такого порівняння: наскільки понтифік перевершує цезаря, настільки також тебе хай перевершує єпископ. І як цезар віддавав належне в Римі папі, це саме й ти також повинен надавати в Польщі його намісникові. І чого папа не зобов'язаний цезареві, того й тобі намісник не зобов'язаний як королеві.

Таким доказом почесно і благочестиво цю ідоломанію від себе відхилиш. І скільки разів будеш присутній на богослужінні, завжди так повинен будеш діяти. І запам'ятай, Що на цьому богослужінні ти не король, а приватна людина і грішник, рівний усім іншим, які тут присутні, або й навіть більший. А божественних тих почесей тобі, людині грішній, єпископ не повинен надавати.

Після того ж, як богослужіння закінчилося, коли ти повернешся до своїх королівських справ, тоді знову будь королем. Бери до рук меча, якого бог дав тобі для покарання злих і захисту добрих. В церкві ж забудь, що ти король, там, до певної міри, королівство єпископів, а не твоє. Ти ж будь королем не в церкві, а в республіці.

XII. Якщо хочеш цій республіці мудро, справедливо і благочестиво служити, турбуйся про її безпеку від зовнішніх нападів. І трудись так, щоб ми, слабкодухі, мали в твоїй особі захист. Коли нас вороги оточать звідусіль і треба буде оборонятися, ти, як сторож і вождь, станеш нашим захистом. І доки будеш за всіх пильнувати, ми будемо спокійні за здоров'я дітей, дружин і за власну долю. Отож будь мудрим королем, справедливим.

Та якщо побачимо, що ти боязкий, не маєш сили й твердості, ніщо не буде для нас корисним, хоч би яким воно було б великим і преславним. Маю на увазі, власне, хоробрість чи мужність, яка одна лиш силу дає. Королі, які позбавлені цього, слабкі, зніжені і не шановані, їх називають Сарданапалами, за ім'ям фрігійського царя Сарданапала, який загинув із-за власних нікчемних забаганок. Його, кажуть, убив якийсь ассирійський воїн-найманець, коли побачив серед жінок за прялкою. Воїн вважав, що ассирійцям, мужам відважним, не подобає підкорятися такому царю.

І по заслугі одержав. Бо тому, хто хоче правити, душу треба мати передусім велику і благородну. Адже від цього все в житті людини залежить. З воістину царською гідністю такий правитель уникатиме нечестивців (не тільки найбільших, а й навіть зовсім малих); і навпаки, прагнутиме до чесних. (Такий і гідності служитиме, і про пожиток народу турбуватиметься, і державу більше власного життя любитиме.) Всі, що таку думку мають, справжні королі. А ті, яких ми називаємо Сарданапалами, позбавлені її.

Такі королі нікчемні і зневажені всіма. Подібним, кажуть, Мешко⁵¹ в Польщі колись був. Так от він, коли від батька Болеслава Хороброго, найславнішого і найхоробрішого мужа, державу Польську багатою і сильною одержав, зруйнував її на угоду дружині своїй Ріксі⁵². (Ганебно він у Польщі свій вік прожив і знеславлений нікчемно загинув.) Не згадую тут Людовіка, багатьох інших, які, окрім імені королівського, нічого не мали гідного короля. Слабкодушкими вони були, але їм дуже хотілося царювати, їхнє падіння і неслава хай нагадують тобі, щоб такими нехтував, а наслідував собі старих Болеславів і Казимирів, дідів твоїх, а передусім Сигізмунда, батька твого. Вони у Польщі були найкращими королями і найхоробрішими мужами.

За прикладом цих з юнацьких років загартовуй себе. Не шукай спокою, а берись за державні справи. (Похвалу і славу приймай. До цього спонукає тебе хай неслава інших.) Живи серед злигоднів і там постійно перебувай, де страх панує. Хай він позбавляє тебе сну, волас, терзає і обтяжує тебе. Хай своєю присутністю похитливість — згубу молодості від тебе відганяє і вчить тебе, як і де, і з ким треба королеві жити. Той самий дорадник і вчитель хай дух твій гартує і в усі сторони його немов лук натягує, щоб ти гостріше відчував, швидше приходив і всезростаючі нападні швидше знешкоджував. Причому той самий дух окропить тебе, передбачливого і сміливого, доброю надією, коли запрагнеш слави, і ніколи не дозволить впасти у відчай, коли небезпека загрожуватиме твоїй

державі. Все у страху спізнаєш, все виявиш, зокрема, що ніколи не буває тобі корисним те, що державі шкодить.

Отож коли наберешся досвіду, і вдома стануть тобі довіряти, і серед чужинців найбільший авторитет матимеш. Твої вороги думатимуть, що мають справу з мужем діяльним, досвідченим, сміливим, вельми надійним, а не з ледащом, не з невігласом і не з зіпсованим і нерозважним. Така думка для тебе не менш корисна, ніж зброя і військові машини.

І не треба гадати, що ворог цього не розуміє, коли стає до бою. Він сподівається на перемогу і розпочинає битву, коли знає про нікчемність чи слабкість супротивника. Хто чатує, завжди сподівається перемогти сплячого. Так само як тверезий — п'яного, передбачливий — неуважного, досвідчений — недосвідченого. Але тільки мужність бореться з вадами і стає більшою там, де більші вади зустрічаються.

XIII. А оскільки чутка про твою відвагу не позбавлена глузду і переважає всі інші, їдь до тої частини держави, якій ворог більше загрожує. Передусім прямуй на Русь, мешканці якої зазнають нападів численних ворогів. Приходь до цієї провінції, Августе, оглянь її укріплення (а щоб захистити слабкі місця, фортець міцних побільше набудуй); покажи себе королем, який може прогнати від нас скіфів, волохів і турків.

Отож доведи вже тепер отут, а не у Вільні чи Кракові; саме на Русі доведи, що можна покладатись на твою доблесть. Хай будуть ті міста пристанищем священників і купців, а не тільки місцем вияву твоєї доблесті і військової вправності. Поспішай туди, на Русь. Хоробрі мужі за тобою послідувать. З тобою поїдуть лицарі, а не ганебні блазні. На Русі житимуть з тобою, нарешті, воїни і польські вершники, а не хвальки і не нікчемні актори.

Коли сусідня Скіфія (Волощина чи Туреччина) почує брязкіт зброї в Кременці, або Перемишлі, або в Київщині, скаже охоплена страхом: «Невже так швидко новий король тут? Напевно, прийшов захищати, напевно, пильнує і щось недобре для нас затіває».

Та якщо ти будеш займатися іншими справами, будеш захоплюватись співом дівчат у Вільно або танцями у Кракові, будеш у своїх підданих посміховиськом, і вороги тебе не боятимуться: пустошитимуть, палитимуть, здобич безкарно братимуть.

Такий уже рід людський, язикатий і злостивий. Любить покптити, незважаючи на титул. Отож і чуємо вже: «Король ще дитя і не сердитий!»⁵³ Тому, що б ти не робив, як уладнаєш усі справи, йди на Русь якомога швидше. І там роби те саме, що добрий батько робить на щойно купленій віллі: ледве став господарем, оглядає віллу, вивчає все ретельно, обмірковує з управителем і кожному з селян вже, дивись, відповідну роботу дає. Те саме й ти зроби.

Як тільки поховаєш батька і закінчиться сейм, бери на себе управління державою, їдь до тих частин, що перебувають у небезпеці. Оглянь там військо, з воєначальниками порадься, будуй фортеці. Довідайся про труднощі жителів, чого вони потребують. Якщо це зробиш, важко уявити, як любитимуть тебе, королю, свої і як боятимуться вороги. Другим Кіром⁵⁵, і Агесілаєм⁵⁵, і самим Александром Македонським всюди тебе будуть вважати — як вдома, так і по чужих краях.

XIV. Розумію, що пишу набагато докладніше, ніж раніше думалось. Та це тому, що кажуть, ніби ти до Литви скоро повернешся, — щойно діждешся кінця сейму. Роби як знаєш. Але заради гідності твоєї королівської, яка тобі наймилішою повинна бути, прошу і благаю: якщо так швидко ти, королю, від нас до Вільна підеш, вельми гірко нам буде і, — не ображайся, — постраждає від цього твоя репутація.

«До побачення», — скажемо тобі при виїзді і додамо такі слова: «О Кіре наш, чи не швидко звідси? Чому ховаєш очі? Чому відвертаєшся?» Або такі: «А кажуть, що в нас король є!» (або: «Якщо це наш король, то чому він до Литви поїхав?») Хіба цей натовп змовчить? Ніколи! Він швидкий на вигадки і, за звичкою, не пропустить нагоди вжалити тебе при від'їзді.

Народ вважає тебе своїм захисником, а ти втікаєш од нього. Не цурайся його, дбай про прихильність і уникай неслави. Отож прислухайся до моїх прохань, Августе. І коли відмовишся від поїздки до Вільна, з'явись через певний час на Русі озброєний і покажи, що вирішив тут замешкати на довгий час. Настраши ворогів своїх несподіваним прибуттям. І то так, щоб вся та азійська нечисть відчула в тобі короля дійового і вірного сторожа цієї держави.

XV. Але наші поради і приписи для тебе, певно, нічого не значать, бо маєш свої особисті бажання і прагнення. Коли до них лише будеш прислухатися, вони знищать в тобі почуття доблесті і гуманності, — ти їх просто не відчуватимеш.

Так, наприклад, деякі люди внаслідок певної хвороби і заціпеніння відчуттів перестають відчувати смак їжі. Так і похіть, і пристрасне бажання вдовольнити її сковує молодь і штовхає її на нерозважливі дії, закриває очі, щоб не бачила власного загину, затикає вуха, щоб не слухала корисних порад, нав'язує їй лише потяг до Венери, яка відбирає у молоді всі інші відчуття: і зору, і слуху, і нюху, і смаку. А щоб юнацький вік з більшою приємністю насолоджувався, забрала в нього, передусім, почуття сорому.

Але де одна доблесть гине, неодмінно гине всяка турбота про почесні вчинки. Таким вчинком є воістину сумний приклад (Дідони)⁵⁷, вельми корисний для остороги королям, і описаний поетом у такому вірші:

Вежі, початі віднині, не тягнуться вгору⁵⁸, і збройних Вправ юнаки не виконують, гавані й захисних замків Задля війни не будують; припинено все споруджати — Й мури високі, і грізні ті башти, що неба сягають.

Ти бачиш, як та нещаслива Дідона, «якій Юпітер велів заснувати нове місто»⁵⁹, жагою, ніби чумою, охоплена, всі державні справи занедбала. (Пристрасть вирвала з її рук берло державне, оціпеніння і нехіть до всіх справ принесла.) Жага-бо нехтує працею (і, дбаючи про тіло, прагне зберегти його для Венери юним).

Та коли вже чоловіка всього охопить і нещасним його зробить, то, щоб не зазіхався на ширші права (як це зробив Прометей, за що і був прикутий до кавказької скелі на поталу хижому птахові), а щоб думкою лише про інше тіло жив і в ньому прагнув знайти задоволення, змушує Цього чоловіка любити багатьох, — але більше ту, що далеко, бо, як каже той самий поет:

...і відсутнього, бачить його біля себе⁶⁰.

Таким чином, дух жаги нещасливий, тому що завжди про чуже тіло думає, а до свого недбайливо ставиться і себе самого найганебніше виснажує. Тому, хто відданий жазі, здається, що нема нікого кращого, нікого гіднішого за його

обраницю. Не про власну гідність, отож, турбується, і не про громадську користь думає, коли, насупившись, сидить за вечерею, непривітний і сердитий на всіх.

Інший, щоб приємніше було казатися, влаштовує бенкети куди скликає навіть чужих. Пиячить там, витанцьовує, а як втратить вже всяке почуття сорому, одягає машкару і блазнює. Це вже, королю Августе, неронівські примхи. Такими забаганками починав той, а закінчив зруйнуванням Римської імперії. Бо коли в того жага перейшла в шал (а для нього вино, мов олія для вогню), ніяка ганьба вже не могла його спинити.

Якого злочину він не вжив при нищенні Риму? Кого не прагнув убити? Яких законів не переступив? Якою цнотю не знехтував? Якого святотатства не вчинив? Цей дивогляд палав жагою, яка породжувала сп'яніння, а воно викликало шал.

Отож в Нероні за людською подобою ховалося ніби три жахливі звіра, а саме: жага, пияцтво, шал, від яких залежала поведінка цієї людини і дії. Чи тобі не здається, що саме ті звірі штовхнули його до злочинів?

Уяви собі, що хтось у людську шкіру зашив таких, наприклад, трьох диких звірів: вепра, ведмедя і лева. Що за вигляд, питаю, був би у цієї шкіри, що за рухи! Чи тобі дуже б захотілося мати таку шкіру, якби ти побачив її рухи і почув страшне рикання. Таке краще спостерігати, на небі сидячи, ніж з близької відстані. Таким дивоглядом був Нерон, коли Римську імперію марнував. Він сам себе найжахливіше покарав. Сам себе, кажу, бо невдовзі був убитий і, таким чином, хоч запізнилу, та, напевне, заслужену кару за республіку поніс. Такий кінець мала його жага, сильна жага до пиятики, яка, запалена шалом, стрімко відійшла до Тартару ⁶¹ після жорстокого вбивства матері.

Отож цим ганебним досвідом навчений, ти житимеш, гадаю, обережніше і будеш пам'ятати, що від природи жоден король не є злим, а лише від звички. Бо якщо король жорстокість і злість у собі не гамує, а згодом починає пиячити і шаліти повсякденно, напевно знай, що буде з нього тиран найнегідніший і дуже схожий на Нерона. Таким чином, уже тепер, в юнацькому віці, за настановою божественного Павла, «уникай жаги». Позбувшись її, легше жити стримано і сумирно, без нарікань. У цьому віці більше надавай значення доблесті і гідності своїй королівській. XVI. Чим же іншим потяг і жагу молодого віку свою стримаєш, як не словом апостольським, яке вчить: «Ніхто лише заради злягання хай не одружується!» Отож приводь дружину для того, щоб невгамовну молодість твою, до жаги охочу, з доброї волі у покорі тримала. Дружина хай буде мірою і межею цієї жаги, яку природа тобі від народження подарувала. Таким чином, життя юнаків без дружини неспокійне, клопітке, непевне, ганебне і нечестиве. Тому коли переконаєшся, що без дружини не зможеш увесь час жити тверезо і скромно, негайно з найбільшою дбайливістю її вибирай. І то таку, з якою добре і сумирно вік проведеш.

А коли вже ти два обов'язки на себе береш (один — приватної людини, другий — короля), то мусиш пам'ятати, що приведеної дружини мусять бути, лише ці два обов'язки. Перш за все ти приводиш дружину, щоб з нею в одній постелі ночувати. А по-друге, щоб мати королеву (з якою будеш правити нами). Якщо хоч одного з цих обов'язків у твоєму подруж^{ньому} житті бракуватиме, недосконалим воно буде і ледве чи правдоподібним. Адже у королів мета одруження зовсім інша, ніж у приватних людей. Бо приватна людина, коли

приводить собі дружину (яка і добра, і зла приносить порівну), то приводить її лише для одного себе і ні для кого іншого. Тому досить щоб вона була доброю, чесною, слухняною.

Що ж до королів, то тут інший резон: королеві треба турбуватися не стільки про дружину для себе, як про королеву для держави. Від цього всім буде вигода. Вона державу збагатить віном, новим союзом підсилить, мир для людей добуде, а також гідність, рідню і королівський маєстат з собою принесе. Вона буде своєму королеві не лише подругою в постелі, а й у державних справах дорадницею.

А щоб видно було, що дружина короля у державі є його союзницею і співправителькою, її за старим звичаєм окропляли, як і самого короля коронували, і називали «з ласки бога королевою». І віно королеви у вигляді певних володінь самій державі приписували.

Таку дружину, доньку римського короля Фердинанда, ти, Августе, нині привів. Здавалося, що вона принесе неймовірні вигоди нашій державі: передусім славу, вельмишановні звичаї, цнотливість. А далі: майже зі всією Європою зв'язки, замирення з цезарем Карлом⁶² і королем Фердинандом, а також мир з князями германськими та найвищу доброзичливість до всіх.

Та оскільки нещаслива доля забрала її у нас, ти мусиш знайти подібну до неї, і то якомога швидше. Хай вона принесе тобі і твоїй державі такі самі блага, які та принесла. І будь у цьому дбайливим. Бо якщо ти в новій дружині будеш шукати лише для себе вигоди, не забувай, що лихо спіткає тоді не тільки нас. Така дружина передусім буде нам чужа і неприємна. А тебе самого зробить нам нелюбимим і ворожим. Будемо оплакувати, що ти віддав перевагу своїм, приватним інтересам всупереч інтересам нашим, публічним.

Війна з сусідами починається чи якась інша напасть буде нам загрожувати, твій шлюб станемо звинувачувати, на тебе самого нарікати почнемо: «Може б, цієї війни й не було, може б, мир між нами й сусідами був непорушним, якби наш король узяв за дружину дочку Цезаря⁶³, або Фердинанда, або іншого якого могутнього короля. Коли ж візьме позбавлену союзників, ми будемо одні серед ворогів. З усіх боків нас обступили небезпеки: з півночі тисне на нас Московія⁶⁴, зі сходу — Скіфія і Волощина, з півдня через Угорщину — Туреччину від заходу сонця нам загрожує Германія. Звідусіль оповив нас страх і побоювання, і нема надії на допомогу. Прикро, але ми гинемо із-за помилки одного юнака». І будемо тоді один одному на вухо шептати: «Як? Невже така давня і така могутня республіка згине із-за помилки одного юнака?» Такі слова і багато інших, їм подібних, про які тепер навіть «душа боїться згадувати», будуть у нас на вустах. Але важко не говорити, коли тобі болить.

XVII. А щоб такого лиха не трапилося, і за рішенням сенату, і на власний розсуд подбай про вибір дружини, гідної і твоєї постелі, і цієї видатної держави. І в цьому наслідуй діда свого Казимира, а також батька Сигізмунда, які після того, як одружилися, державу цю змінили.

Дід твій узяв дружиною дочку Альберта⁶⁵, верховного князя Австрії, який водночас був римським королем. Батько ж узяв матір твою, вельми славно і вельми шляхетну жінку з давньої родини неаполітанських королів. Краще наслідуй цих, ніж нерозважливий вчинок Владислава, прадіда твого, який при великій ненависті і найбільшій недоброзичливості полюбив дружину зі свого

королівства (вдову Грановську)⁶⁶. Вона воістину приємна і чесна жінка, але як дружина більше придатна для приватної якоїсь людини, ніж для короля. Та вона всього два роки, не більше, з королем прожила, померла. На відверту радість всієї держави. Такою була ненависть наших батьків до цього шлюбу.

На місце померлої Владислав привів твою прабабку Софію, княгиню руську⁶⁷. Бери собі за приклад прадіда свого, якому гонору королівського не бракувало. В цій справі треба передусім дбати про гідність і шляхетність.

А щоб не повторювати старі приклади, приймай найближчі — батька свого і діда, і їх наслідуй, їх імітуй і за їхнім прикладом приводь дружину, гідну твоєї величності, яка саме в ці найнеспокійніші часи підтримає твою державу новими союзами і договорами, мир і злагоду в державі зміцнить, спокій, тишу разом з тобою встановить. З найвищою прихильністю, найчесніше і без жодних ревностів і недоброзичливості в Польщі з нею будеш правити. Вона буде тобі дружиною, союзницею молодості і подругою ложа твого. Під щасливим і прихильним знаком ми від цього священного шлюбу матимемо вождів, принців і королів, а також щирих спадкоємців твого королівства. Коли станеш володарем такої дружини, вся Польща вийде її зустрічати і вітати з прибуттям. І ми поспішимо також з піснями і танцями, з радісним пеаном вітати нову королеву нашу, твою обраницю. І приведемо до покоїв матері твоєї, вельми славної і цнотливої жінки, немов святу і сором'язливу ту Ребекку до намету Сарри⁶⁸: щоб ти нею, з ласки бога і людей, втішався і щоб від неї побачив синів своїх дорослих і мир, якого тобі понад все довірив Ізраїль⁶⁹. Цього і ми бажати мусимо, і ти до цього прагнути повинен.

XVIII. Якщо цих прикладів і зразків будеш дотримуватися, королю Августе, то переможеш юнацьку легковажність. А коли уздечку стриманості і помірності на неї надінеш, більшу матимеш спроможність для здійснення великих справ. Та людина найменш здорова, якою опановує жага, особливо якщо вона до того ж хвора. Тоді всім стає зрозуміло, що така людина не виправдовує покладених надій і нічого путящого не зробить.

Але ти можеш стати сильним мужем у державі і здійснити багато доброго: чому вік завадить, допоможе доблесть. Отож за прикладами багатьох того домагайся, до чого прагнули у твої роки усі, гідні наслідування, — владу зміцнюй і ім'я своє уславлюй.

І це не вигадки. Один Александр Македонський хай буде тобі належним прикладом: з молодих літ почав займатись найбільшими справами. І хоч у 33 роки помер, але встиг перемогти греків, погамувати персів і всю Азію підкорити. З цього можна зробити висновок, що доблесть діяльних королів може більше, ніж вік.

Але до тієї слави, якої Александр досягнув, мусиш іти тими самими шляхами. Передусім він був найвищою мірою стриманим щодо жаги, а тому до захоплення Вавілона⁷⁰ не мав справи з жінками. Отаким він був безжальним і суворим до себе.

Доблесті не прийшли до нього самі, а лише внаслідок постійних вправлянь. Александр ніколи не сідав до столу, якщо не мав спраги (й голоду), ніколи не лягав відпочивати, якщо не був утомлений, ніколи не вставав з-за столу пересиченим, рідко ночував під дахом, а частіше під відкритим небом, користувався простою, солдатською постілью.

Таким чином, Александр, і вдень, і вночі, по-солдатському живучи, ворогам був страшний, а своїм — любий. Бо коли у військовій справі витримка і послух є найважливішими, то ніякому іншому вождеві більше воїни не довіряли і ні з ким не страждали, як з Александром. І не ремствували. Бо їхній король разом з ними терпів злигодні, мерзнув і страждав. І радість у них була спільна з королем, коли щось здобували, і спільний біль, якщо щось втрачали. Першим бачили його завжди у наступі і останнім при відступі. В небезпеці король був пильним, відважним, на полі бою з'являвся там, де було найважче, ніколи не падав духом, з переможеними поводився великодушно.

Тож і не дивно, що воїни його слухались і найбільшу надію на нього покладали. Та й хто з таким вождем не був би хоробрим? Хто б не кинувся слідом за ним у найжорстокіший бій?

Якщо війна точилася влітку — він пікся на сонці разом з усіма, якщо взимку — мерзнув на морозі більше за останнього воїна. У важкі дні, в безсонні ночі, в голод і спрагу під час військових переходів Александр завжди був першим. Навіть тоді першим був, коли через сірійську пустелю і засушливі місця вів військо, що знемагало від спраги. Коли йому під час цього походу хтось добровільно запропонував пригорщу холодної води, він відмовився і віддав знуреним спрагою воїнам.

«Хай живе передусім король, — закричали тоді всі, — а військо в тебе ще буде! Бо якщо ти загинеш, і військо разом з тобою загине!»

Така у всіх воїнів була витримка, що навіть жорстокої смерті не злякалися, аби лиш Александр лишився живим. І ця витримка воїнів, яка спочатку була властива лише Александрові, з'явилася у них завдяки прикладу самого вождя. Після цього вже й не дивно, що сама Азія підкорилася цій видатній доблесті. Суворим гартом Александр виховував доблесть вдома, а перемоги шукав по чужих краях.

Багатих персів він переміг бідністю, розкішних греків — стриманістю, безтурботливих індійців — пильністю. (Нарешті сам Кавказ полонив пристрасною, трудом і стриманістю.) Отак завдяки слухняності і витримці воїнів імперію з обох боків обмежив океанами і став не лише переможцем всього світу, а й зразком переможця, корисним для наслідування всім королям.

[X] IX. Про цього короля докладно тобі говорю, щоб не вважав, що твій вік ще не дозрілий, і брав приклад з нього. Адже він є зразком того, що королі і в державних, і військових справах більше прислужуються силою духа, ніж тіла. І ти за прикладом Александра відмежуй своє тіло від жаги і його, як я вже казав, на Русь перенеси. Там і мерзнути будеш, і голодуватимеш, і спрагу будеш мати. Там не мозолитимуть очі тобі вродливі личка, не чутимеш пісень, не вдихатимеш парфумів, не смакуватимеш ласощів, не будеш витанцьовувати.

Навпаки, перед очима там завжди буде те, що гідне хороброго мужа і могутнього короля та вождя. Своїм приходом ти у воїнів дух піднімеш і любити себе змусиш, їхні тіла загартуєш, їхні душі привчиш зносити тягар війни, і тебе слухатися, і поневірятися разом з тобою.

Вороги ж твої, коли почують про твою славу стриманого і у воєнній справі досвідченого, припинять напади на твій і наш край, і твого імені більше, ніж зброї, боятимуться. Коли так славно у Польщі правити будеш, навіки славним королем станеш. Вже тепер ти сенс цієї суворої слави відчуваєш і до неї шляхом

мудрості, справедливості, могутності і стійкості прагнеш, — що я тобі в цьому дружньому посланні запропонував.

Не треба шукати слави поміж людьми, даруючи їм пурпур чи тонке полотно. Не надавай переваги даремній силі, ненависним багатствам, жадобі панування, бездумній і нещирій правді. Найвище цінуй тяжку, але непорушну славу, — щоб тішились поляки, що ти народився і виявив себе королем, щоб любили тебе, щоб вважали корисним для республіки.

З цією славою ніщо не може зрівнятися, — тому саме її всіма своїми силами підтримуй і навіть власним життям оберігай. За нею слідуй і всю силу таланту, яка тільки є в тебе, використовуй для її зміцнення.

XX. Я написав оце, як зміг, не для невігласів, які відкидають всіляку науку, але для тебе, короля найвищого, який згідно з духом своїм приймати рішення повинен, — щоб розсудливість дружила з силою. Тому що від природи одна з цих доблестей шукає іншу, обидві прагнуть одна одної і навіть живуть разом. Адже і сила без розсудливості сама по собі завалюється, і розсудливість, коли панує над речами, не буває міцною без сили.

Тому якщо ти відчуваєш себе королем, не нехтуй жодною з тих речей, які обоє сприяють примноженню розсудливості. І не кажи мені: «Ти можеш так повчати, бо ти приватна людина, а не король».

Я бачив на арені кулачних бійців і бігунів у ристалищі, які хоч і сильні мужі, але здаються дітьми, їх можна підбурити криком до змагання, тому що крик допомагає, навіть коли розум нічого не вартий. Багатьох я міг би ще тобі назвати, які, хоч і були приватними особами, добре вміли повчати багатьох володарів, і пам'ять про них між людьми завжди свіжа і безсмертна. Так поет Симонід⁷¹ багато повчав спартанця Павсанія⁷², Талес з Мілета⁷³ — Періандра Корінфського⁷⁴, Анаксагор Клазоменський⁷⁵ — Перікла⁷⁶, Платон — Діона, Арістотель — Александра, а Длугош — батька твого Сигізмунда.

Якщо б ці всі князі і королі не звертали на них уваги лише тому, що вони приватні особи, вони б ніколи не досягли такої слави і безсмертя між людьми. Але я зовсім не збираюся себе ставити поруч з ними (бо не шаланець я), але на їх прикладах вчу, що ім'я приватної людини не повинно перешкодити прислухатися до наших порад. Вони відкривають тобі короткий шлях до здобуття похвали і слави між людьми.

Такий шлях не багатьох людей приваблює, бо багато хто воліє сам усе спізнати, мандруючи по чужих краях. Ми ж тут ніби докупи все' збрали і в одному місці показуємо, як треба королеві себе поводити. Бо ти перебуваєш на високому щаблі найвищої гідності, і очі майже всіх народів спрямовані на тебе. Тому жоден твій вчинок не може бути прихований і негайно стає всім відомий.

Тож наслідуй все краще і в Лікурга Спартанського⁷⁷, і в Кіраперса чи поляка Сигізмунда, а також всякого іншого, хто розумом і звичаями в житті серед людей вивищився. Так легко й швидко прославиться твоє ім'я в Польщі і в найвищій славі на вустах усіх перебуватиме, — хоча б ти ніколи й не збирався плисти до Єрусалима. Якщо ж знехтуєш щирими і правдивими настановами, для тіла і майбутньої долі корисними, то хоч і сидітимеш на цьому дуже високому місці, однак сидітимеш так, що місце тебе прикрашатиме, а не ти місце.

Але, правду кажучи, ми про тебе кращої думки. Скільки про твоїх предків і рід Ягеллона ми не думали, щоразу зазначали, що їм завжди була чужа пихатість. Увесь ваш рід натомість був сумирний, щедрий, ласкавий, кмітливий.

Отож прийми ласкаво оцей дарунок від доброприхильного вірнопідданця твого і не забувай того, хто ні про що інше цим писанням не дбає, як про твій зиск. Хай з волі бога найкращого і наймогутнішого він буде в тебе постійним і незмінним.

Джерело доступу: http://litopys.org.ua/old14_16/old14_08.htm#or2.